

ФІЛОСОФІЯ

УДК 301.28

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор,
О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: ОСОБИСТІСНИЙ ДИСКУРС

Розглянуто деякі аспекти процесу виховання молоді в особистісному дискурсі. Визначено зміст, мету та сфери процесу особистісного виховання. Розкрито особливості особистісного виховання молоді у навчальний та позанавчальний час.

Ключові слова: виховання, особистісне виховання, навчальний процес, позанавчальний час.

Актуальність проблеми. Особистісно орієнтована освіта є тим ланцюгом, без якого неможливий гармонійний розвиток особистості і суспільства в цілому. Завдання цієї освіти – зробити активним процес набуття знань суб'єктами навчання, виявити їхні здібності і таланти, розкрити творчий потенціал кожної особистості та розвинути бажання самореалізації в соціумі. Проте за умов зміни у змісті освіти нині відбуваються певні зміни й у виховній діяльності, зокрема трансформація характеру і змісту виховання – акцентування виховання на особистісних аспектах.

Аналіз останніх джерел та публікацій показує, що, незважаючи на достатньо широке коло досліджень проблем виховання (Л. Архангельський, Г. Ашин, Л. Бережкова, І. Бех, М. Бобнева, Т. Божович, В. Водоп'янов, Є. Поліканова, Ю. Пятін, А. Ключев, Т. Лапіна, О. Якуба та ін.), особистісні аспекти виховання висвітлено ще недостатньо.

Отже, **метою** статті є спроба проаналізувати процес виховання особистості в особистісному дискурсі.

Основоположний принцип моделі сучасної освіти – керована викладачами самоосвіта студентів – має органічно поєднати в собі єдність і різноманітність змісту освіти. Іншими словами, неможливість необмеженого накопичення знань, включення їх у зміст освіти мають бути компенсовані формуван-

ням та розвитком творчих здібностей студентів, високим рівнем їхнього інтелектуального розвитку.

Успішність формування здібностей учнів залежить від об'єктивних і суб'єктивних обставин. Об'єктивні обставини визначаються рівнем змісту освіти та інноваційних технологій освіти, місцем вищої освіти в суспільстві та станом самого суспільства в цілому. Суб'єктивні обставини визначаються загальною спрямованістю особистості, її соціально-моральними потребами, інтересами, цінностями, прагненням знань, мотивацією навчання, тобто індивідуально особистісним сенсом навчання. Об'єктивні та суб'єктивні обставини в навчанні можуть бути реалізовані через соціокультурний сенс єдності і різноманітності змісту навчально-пізнавального процесу.

В особистісно орієнтованому навчанні метою навчально-виховного процесу стає повне і завершене підготування учня (суб'єкта навчання) до повноцінного життя в суспільстві через розвиток індивідуальності й особистості з вирішенням гуманістичного завдання у декількох аспектах: соціально-психологічному – психологічного і соціального підготування до життя в суспільстві, розвитку особистісних якостей, допомоги в опануванні і нагромадженні соціального досвіду; професійному – підготування особистості до праці у суспільстві, оволодіння професією, обраною самостійно чи з батьками; дидактичному – опанування освітніх програм.

Зміст особистісно орієнтованого навчання не обмежується тільки науковими знаннями. До нього входять соціокультурні та соціоморальні знання, а також досвід творчої діяльності, матеріали, що сприяють формуванню інтелектуальної, моральної, культурної, освіченої особистості. Навчально-пізнавальний процес при цьому будується за схемою: «суперечність – вирішення – нова суперечність». Надання знань відповідно до цієї схеми – можливість перенести акцент з інформаційного навчання на методологічне, здійснювати перехід від трансляції готового знання до формування творчого мислення та здібностей учнів [1, с. 104].

Особистісно орієнтоване навчання потребує зміни принципів побудови навчально-виховного процесу. Якщо такий процес відповідає стратегії гуманізації, то він має базуватися на таких змістово-педагогічних принципах [2]:

– формування, розвиток і досягнення особистісного стилю відносин між суб'єктами навчання (учень – учень, учень – учні, учні – педагог, учень – педагог, учні – педагоги); спілкування та взаємодія є основним механізмом передавання соціального досвіду, а особистісний характер стосунків найбільшою мірою відповідає завданню гуманізації системи освіти і виховання;

– активна взаємодія з ровесниками і взаємне збагачення; для розвитку особистості найсприятливішою є ситуація відносної рівноваги у сфері обміну цінностями, коли у невеликій дружній групі, навчальному колективі в цілому кожен одержує можливість перебувати в ролі того, хто вміє віддавати, і в ролі того, хто хоче отримувати;

– включення суб'єктів навчання у творчу діяльність і розвиток творчих здібностей; творча діяльність є засобом інтенсивного розвитку інтелектуальних здібностей і особистісних якостей; розвиток творчих здібностей є гарантією знаходження і ухвалення правильних рішень у нестандартних життєвих і професійних ситуаціях;

– створення позитивного естетичного та емоційного тла навчання, атмосфери естетичного піднесення та успіху; в системі освіти кожен має відчувати себе впевнено і захищено; у свідомості кожного необхідно створити образ класу, школи, групи, курсу, факультету, університету як чогось бажаного, світлого, завжди цікавого, веселого і доброго; це можливо при переживанні кожним успіху; успіх завжди посилює потребу і прагнення до діяльності, підвищує активність у навчальному процесі і наполегливість при виконанні навчальних завдань, забезпечує піднесення працездатності і кращу успішність, підвищує готовність до сприймання нового;

– опора на ігрові форми; хоча гра і не є основним видом діяльності у навчанні, все ж таки вона перебуває на другому місці після навчальної дії; на ранніх етапах навчання – це найбільш природна форма життєдіяльності, тому використання ігрових форм при організації уроків у школах підвищує зацікавленість, а отже, ефективність навчання; гра – ідеальний місток до творчої діяльності;

– урахування вікових особливостей; розвиток творчих здібностей до закінчення початкової школи впливає на організацію навчального процесу в початковій школі; повноцінне включення у справжній творчий процес відбувається у старших класах середньої школи і вищих навчальних закладах.

Фахівці зазначають, що основними ознаками трансформації характеру навчально-виховної діяльності в особистісному напрямі є: по-перше, зміна освітньої і виховної парадигм з диктаторських (ідеологічних) на гуманістичні, що передбачає становлення молоді як суб'єкта, а не об'єкта виховної діяльності, що насамперед стає передумовою для самовиховання; по-друге, зі зміною освітньої парадигми йдеться передусім про передбачення формування системи безперервної освіти включно зі створенням умов для побудови системи виховання та самовдосконалення особистості протягом життя [3, с. 10].

Перетворення змісту виховання передусім припускає зміну вимог, що висуває сучасне суспільство до особистості, яка відновлює та передає певні культурні, соціальні, цивілізаційні цінності. Таким чином, перетворення змісту виховання в особистісно орієнтованому плані має гуманістичну спрямованість. Тому зміна змісту виховання включає втілення таких чинників, як гуманізація і гуманітаризація освіти, що спирається на гнучку систему впровадження інновацій у навчанні та вихованні.

На наш погляд, особистісне виховання має бути спрямоване на досягнення двох взаємозалежних цілей – забезпечення процесу соціалізації особистості як громадянина і члена суспільства і підтримання процесу індивідуалі-

зації, формування творчої, різнобічно розвиненої, соціально мобільної особистості. Л. Зязюн зазначає, що виховна робота в освітніх інституціях вже не може оцінюватися кількісними показниками здійснених заходів, додаткових до уроків і лекцій або взагалі винесених за межі викладацької діяльності. Нині виховання може і повинно розумітися не як спрямоване на індивіда передавання досвіду і оцінних суджень від старшого покоління до молодшого, а як діяльність, взаємодія і співпраця дорослих, дітей та юнаків у сфері їхнього спільного буття, гуманному виховному оточенні та середовищі. Ця діяльність має бути органічно вплетена у цілісну тканину проживання дітьми, підлітками, старшими школярами, студентами свого індивідуального життя серед інших людей у своєму часі. Для педагога – це копітка праця виховання людини, праця з глибоким гуманістичним сенсом, довірена лише професіоналові [4, с. 114].

Виходячи із змісту освітньої діяльності, можна визначити, що особистісне виховання має здійснюватися в навчальному процесі та в позанавчальний час.

Особистісне виховання в навчальному процесі – цілеспрямована, підпорядкована єдиній меті система дій, що вбирає в себе два напрями: виховання майбутнього фахівця та виховання особистості як інтелектуально розвиненого, духовного та морального члена суспільства [5, с. 115]. Цілеспрямованість виховання означає обґрунтовану послідовність цілей виховання, постійне коригування виховних дій.

Одним з основних виховних спрямувань навчального процесу є формування в учнів наукового світогляду, тобто розуміння ними об'єктивних законів розвитку як матеріального, так і духовного світу, взаємозв'язку природи і суспільства і т. д. Тут важливу роль відіграють розуміння і дотримання викладачами та учнями принципу взаємозв'язку змісту знань різних предметів (зокрема, у ВНЗ, починаючи від знань філософії, природничих наук і закінчуючи філологічними, правовими та культурологічними предметами). При вивченні різних предметів у учнів формуються певні погляди на життя, відносини між людьми, моральні погляди та переконання, погляди на культуру, естетику і под.

Конче важливим елементом виховного спрямування навчального процесу є формування в учнів усвідомлення потреби в знаннях основ різних наукових дисциплін, завдяки чому вони пізнаватимуть сутність міжпредметних зв'язків, а отже, всебічно вивчатимуть ті чи інші явища, процеси, що відбуваються в природі, виробництві, суспільному житті.

Важливе місце в роботі викладача посідає виховання в учнів відповідального ставлення до навчальної праці, засвоєння теоретичних знань, усвідомлення ними значення знань теорії для успішної виробничої діяльності. Ці та інші соціально-етичні якості формуються у свідомості і поведінці учнів під впливом різноманітних форм як навчальної, так і виховної діяльності. На-

самперед викладачу слід уважно ставитися до всіх учнів на уроках, а це можливо тоді, коли викладач зумів викликати у кожного учня інтерес до змісту того матеріалу, який вивчається.

Одним із важливих завдань виховання учнів у процесі навчання є утвердження в їх свідомості любові, а звідси й закоханості до прекрасних історичних надбань національної культури в усіх сферах життя, починаючи з побуту, культурних традицій родини, зокрема, у святкуванні загальнонародних та сімейних свят, релігійних обрядів тощо, і закінчуючи творами національного мистецтва (музичного, вокального, образотворчого, архітектури та ін.), а також глибокої шани до творів видатних письменників, поетів, учених, митців, композиторів [6, с. 12–19].

Проте навчальна діяльність у зазначеному контексті не має цілеспрямованого виховного характеру. Виховне навантаження у повному обсязі, підкреслює В. Огнев'юк, притаманне лише навчальній діяльності, спрямованій на розвиток. Йдеться про формування стереотипів діяльності, свідомості, що надають їх потенційному носію (учню) можливість діяти в подальшому, модифікуючи ці стереотипи або цілком відкидаючи їх на користь вироблених самостійно [7, с. 17]. Навчання, спрямоване на особистісний розвиток, передбачає його постійне сходження на дедалі вищий рівень складності матеріалу, який вивчається: від простої фактологічної констатації – до авторської інтерпретації, побудови логічних конструкцій. Йдеться не тільки про навчання з підвищеним рівнем складності, а про навчання, «вбудоване» в систему стосунків, які створюють для вихованця труднощі при взаємодії з іншими учасниками навчального процесу та об'єктами навчального матеріалу. Саме ці труднощі, які долають учні, створюють сприятливе психологічне підґрунтя для виникнення в них інтересу до певного навчального предмета.

Зацікавленість учня щодо всіх навчальних предметів виникає не тому, що її зумовлює зміст відповідного матеріалу (адже серед предметів є й такі, які учень не може назвати улюбленими). Зацікавленість породжує характер особистої діяльності учня, який здійснює її, залучаючи до тієї чи іншої її ланки поведінкову специфіку її виконання. А методично виникнення у навчальному процесі такої специфіки досягається внаслідок побудови певної складної ланки діяльності учня у спеціальних дидактичних межах – певній технології навчання. Поєднання технологій протягом усього строку навчання й становить цілісний навчальний процес, що значною мірою забезпечує особистісне виховання.

В особистісному вихованні в ході навчальної діяльності, на нашу думку, слід виокремити такі особливості. По-перше, досвід, набутті учнями в процесі навчання (знання, компетенції) не обов'язково мають бути використані негайно, адже набуття освіти, як правило, спрямоване в майбутнє. Соціальні ж ідеї, засвоєвані в процесі виховання, спрацьовують одразу ж у поведінці виховуваного [7, с. 18].

По-друге, у процесі навчання учень не зобов'язаний засвоювати всі, навіть істотні, компоненти людського досвіду; він опановує те, що відповідає його потребам. У сфері духовного життя важко знайти ідеї, до яких вихованець може залишатися байдужим: він або сприймає їх, або відхиляє.

По-третє, якщо результати освіти підтверджуються документом і від них залежить визначення соціального статусу учня, то вихованість – це особиста справа вихованця, яка не підлягає юридичному визначенню (крім випадків значного відхилення від загальноприйнятих норм поведінки). Отже, процес особистісного виховання в ході навчальної діяльності – особливий об'єкт педагогічного пізнання і специфічна галузь педагогічної діяльності, невід'ємна від навчальної.

Позанавчальний час посідає значне місце в житті учня навчального закладу, тому завданням педагогічних працівників є організація раціонального, корисного для учнів використання цього часу. Розумно організовуючи вільний від навчання час учнів, прищеплюючи їм уміння та навички культурної організації дозвілля, педагоги не тільки підвищують ефективність виховного процесу під час навчання, але і створюють необхідні передумови для всебічного розвитку особистості, умови, коли учень більш самостійно реалізує свої знання, здібності, творчі задуми та інтереси завдяки більш цільному спілкуванню з людьми, світом мистецтва, науки, культури, природою, навколишньою дійсністю. Тому позанавчальна робота є складовою всієї системи особистісно орієнтованого виховного процесу в навчальному закладі.

Аналізуючи сучасні педагогічні праці, слід зазначити, що позанавчальна робота включає два основних компоненти: виховного і освітнього характеру. Вона проводиться поза рамками навчального плану та навчальних програм, у позаурочний (позанавчальний) час і включає: час організованої роботи, що регулюється навчальним закладом, і час, вільний від організованої діяльності, який керується переважно самими учнями, час, що використовується ними на власний розсуд [6]; [8].

Позанавчальна робота відіграє величезну роль у формуванні і розвитку пізнавальних інтересів учнів, розширенні і поглибленні їх знань, вихованні таких важливих якостей, як дисциплінованість, почуття відповідальності, ініціативи, самодіяльності, творчих здібностей, надбання корисних практичних умінь та навичок. Добре професійно організовані навчальні заняття сприяють розгортанню різноспрямованої позанавчальної роботи, адже учні, які виявили великий інтерес до того чи іншого предмета, охоче записуються та беруть участь у предметних гуртках, виявляють бажання брати участь у проведенні дослідницької, конструкторської та іншої творчої роботи. З другого боку, позанавчальна робота сприяє кращому засвоєнню учнями знань і під час уроків.

Слід підкреслити і таку важливу сторону позанавчальної виховної роботи, як створення сприятливих умов для спілкування і співпраці учнів різних курсів, зокрема, навчання в одних і тих самих гуртках, об'єднаннях, що сприяє їх згуртованості і більш інтенсивному розвитку. Особливістю позанавчальної

роботи є також переважання самостійної роботи учнів, хоча вона, звичайно, спрямовується педагогами. Педагогічне керівництво тут значною мірою поєднується з розвитком ініціативи і самодіяльності учнів.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що сутність особистісного виховання в позанавчальний час зводиться насамперед до цілеспрямованого формування нових ціннісних орієнтацій особистості, які забезпечили б найоптимальніший для неї та бажаний для соціуму розвиток її унікальних індивідуально-неповторних здібностей. Але при цьому все ж слід урахувувати, що учня виховують не тільки професійно підготовлені педагоги, які свідомо взяли на себе цю місію, а й деякі інші люди та обставини повсякденного буття. Отже, виховний процес визначається низкою чинників, серед яких особливе місце посідають: по-перше, духовні можливості особи вихованця разом з усіма культурними передумовами; по-друге, безпосереднє середовище її становлення та розвитку; по-третє, особа педагога у контексті цього середовища в ролі посередника.

Висновки. Загальна спрямованість особистісного виховання характеризується тим, що від погляду на цей процес як зовнішнього впливу на вихованця педагогіка послідовно переходить до його розуміння як двостороннього. При цьому увага фіксується на динаміці суб'єкт – суб'єктних відносин учасників навчально-виховного процесу, їх своєрідному взаємопроникненні. Аналіз найтипівіших виявів цих відносин показує тенденцію до активізації особи вихованця від пасивного об'єкта впливу з боку педагога до активного учасника розвитку і вдосконалення власного характеру, відносин з оточенням, соціальної ситуації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Овсянкін Л. Роль особистісно орієнтованої освіти в сучасному суспільстві / Л. Овсянкін // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 101–105.
2. Белошицкий А. В. Становление субъективности студентов в образовательном процессе вуза / А. В. Белошицкий, И. Ф. Бережная // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 60–66.
3. Михайлева Е. Г. Ценности и ценностные ориентации в современной социокультурной образовательной среде / Е. Г. Михайлева. – Харьков : Изд-во НУА, 2004. – 160 с.
4. Зязюн Л. Гуманістична парадигма освіти і виховання / Л. Зязюн // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 111–116.
5. Скотна Н. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Н. Скотна // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 114–118.
6. Кондратюк О. П. Система виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі / О. П. Кондратюк. – К. : Кондор, 2006. – 216 с.
7. Огнев'юк В. Навчання та виховання як соціоцентричні цінності / В. Огнев'юк // Вища освіта України. – 2003. – № 4. – С. 15–20.
8. Голошівець С. Виховання сучасної студентської молоді – фундамент майбутнього / С. Голошівець // Вища освіта України. – 2002. – № 4. – С. 114–116.

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ: ЛИЧНОСТНЫЙ ДИСКУРС

Мануйлов Е. Н., Панфилов А. Ю.

Рассмотрены некоторые аспекты процесса воспитания в личном дискурсе. Определены содержание, цели и сферы процесса личного воспитания. Раскрыты особенности личного воспитания молодежи в учебное и внеучебное время.

Ключевые слова: *воспитание, личностное воспитание, учебный процесс, внеучебное время.*

YOUTH DEVELOPMENT: PERSONAL DISCOURSE

Manuylov E. M., Panfilov O. Yu.

The article deals with some aspects of development process in the personal discourse. The authors define the content, objectives and spheres of personal development process and highlight the peculiarities of youth personal development in training and out-of-training hours.

Keywords: *development, personal development, educational process, out-of-training hours.*

УДК [1:504.3+911]

В. С. Крисаченко, доктор філософських наук, професор

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КЛАСИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАЦІЙ

Розглянуто механізм формування класичних політичних націй з огляду на показові зразки політичних націй минулого. Особливу увагу звернено на їхні витоки та сутнісні риси. Проаналізовано еллінську, римську та американську політичні нації.

Ключові слова: *політична нація, держава, демократія, страти, аборигени, рід, плем'я, родина, народ, етнос, греки, римляни, американці.*

Актуальність проблеми. Проблема формування політичної нації є перманентно актуальною, про що свідчать **аналіз останніх джерел та публікацій** і практика соціально-політичного життя. Підставою для повноцінного судження щодо самого феномена політичної нації, сучасних особливостей її формування, українського контексту цього процесу є історико-політичний аналіз проблеми. При всій повноті і докладності її розгляду можна зробити висновок тільки про складність, багатовимірність та неоднозначність дослі-